

MAJOROS ISTVÁN

Rendszerváltozások a 19. századi Franciaországban

TANULMÁNYOK

A 19. század a rendszerváltozások sora Európában.¹ Minden országban lezajlik az európaizálódási folyamat, s gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális értelemben létrejön az ipari korszak modern Európája. A gazdaságban ez azt jelentette, hogy a mezőgazdaság magas részarányával jellemezhető hagyományos társadalomból Európa átlépett az ipari korszakba, amely nem csupán megszüntette a népességnövekedés és a rendelkezésre álló élelmiszerforrások közötti sok évszázados feszültségeket, hanem a 19. század végére már életminőséget is tudott kínálni a népesség egyre növekvő hányadának.² A század a „politikai emberré válás” folyamata is a liberális vagy demokratikus parlamenti szisztéma kialakításával, a választójog bővülésével, a modern pártok, a nyilvánosság megjelenésével, az alapvető szabadságjogok meghirdetésével. Ebben a rendszerben minden politikai irányzat működési, kifutási lehetőséget talált, s a törvények, az alkotmány, a hatalommegosztás garantálta a gazdaság, a vállalkozás és az egyén szabadságát. És miközben pártok, eszmék és politikai irányzatok kerültek hatalomra vagy éppen buktak, a változások miatt a rendszer nem tűnt el, legfeljebb átalakult.³

A 19. századi változásokkal kapcsolatban az a kérdés is felmerül: mit jelentett ekkor Európa? A nemzetállamok és a soknemzetiségű birodalmak egyszerű összességét? Vagy elkezdődött egy olyan régiók közti közeledés – s ezt akár európai fejlődésnek is nevezhetjük –, melynek következményeként a hasonlóságok s nem a különbségek erősödtek fel? A kérdés jogos, mert az Európai Unió bővülési folyamata azt a látszatot kelti, hogy a földrész egyesülésre ítéltetett. Az unió előtörténetével, az európai gondollattal foglalkozó publikációk ezt a látszatot erősítik. A probléma csupán az, hogy az elmúlt két évezredben a kontinens egysége csak az elmélet és a kísérletezés szintjén maradt, jóllehet valamilyen mértékű európai tudat mindig kimutatható az erősödő nacionalizmus ellenére is. Sőt a 19. század első felében nemzet és Európa nem egymásnak ellentmondó, hanem egymást feltételező fogalmak.

A 19. században azonban Európa, Metternich Itáliára vonatkozó szavaival élve, inkább földrajzi fogalom, bár már felerősödtek azok a gazdasági, politikai fo-

1 Jelen tanulmány egy nagyobb vállalkozás egyik fejezete.

2 Patrick O'Brien–Caglar Keyder: Les voies de passage vers la société industrielle en Grande-Bretagne et en France (1780–1914). *Annales* 34. (1979) 11–12. sz. 1287.

3 Majoros István: Fejlődési utak a 19. századi Európában I. A gazdaság átalakul. JPTE, Pécs, 1995. 1–2.

lyamatok, amelyek közelebb hozták egymáshoz a kontinens államait, miközben a 20. századi kettészakadást előidéző feltételek is megjelentek. Mindezek ellenére a modern Európa még mindig absztrakt fogalom, mivel konkrét történeti értelemben csak angol, francia, német, esetleg belga, holland variációkban létezik. Az európai fejlődés fogalma tehát a legfejlettebb régiók jellegzetességeinek összességét jelenti, s nem a kontinens egészének meghatározó fejlettségi tulajdonságait. Az európaizálódási folyamat azonban a kontinens minden országában végbement, a fejlett régiókban is. Tehát egy Angliának, Franciaországnak is végig kellett járnia ezt az időnként áldozatokkal járó folyamatot a 19. század során. Alábbi tanulmányunkban ennek az útnak az állomásait, jellegzetességeit nézzük meg a francia példa alapján, megvizsgálva, hogyan jutott el Franciaország egy angol tory típusú rendszertől a modern parlamenti demokráciáig.

A kísérleti pad⁴

Ha röviden akarjuk megfogalmazni Franciaország elmúlt több mint két évszázadának a történelmét, akkor a fenti kifejezést joggal használhatjuk, mivel a franciák két kísérleti szériát is végrehajtottak, hogy kimunkálják azt a rezsimet, amelyik megfelel annak a feltételnek, hogy az uralkodó, a köztársasági elnök vagy a miniszterelnök bukása ne jelentse egyben a rendszer eltűnését, s a válság ne vezessen forradalmakhoz. Az első kísérleti periódus 1789 és 1815 között zajlott le, a második pedig 1814-ben kezdődött s gyakorlatilag az V. Köztársaság kialakulásáig, tehát az 1960-as évek elejéig tartott. A terjedelmi keretek nem teszik lehetővé, hogy vizsgálódásunkat a 20. század egészére kiterjesszük, ezért csak az 1814-től az első világháborúig terjedő időszakkal foglalkozunk.

Baracs Dénes François Mitterrand 1981-es elnökválasztási győzelme kapcsán riportkönyvet írt a francia változásokról, s megszólaltatja Thierry Pfister-t, a *Le Monde* belpolitikai szakértőjét, aki szerint 1789 óta négy politikai irányzatot lehet kitapintani: az első a jakobinusoké, akiknek az erős központi hatalmat köszönheti Franciaország, s akik a problémákat forradalmi úton akarták megoldani. Pfister a kommunistákat tekinti 20. századi örökösüknek. A második tábor az erős ember hatalmát, a tekintélyelvűséget képviselő bonapartisták jelentik, akik, mint I. Napóleon és III. Napóleon, Franciaország válsága idején jelentek meg. A bonapartizmus egyszerre tart igényt a hadsereg és a nép támogatására. 20. századi örökösük a gaulle-isták. A következő csoport a politikai élet decentralizációját képviselő reformistáké. Az első változat a girondistákkal jelent meg, 20. századi követőik a szocialisták. Pfister szerint mindig volt olyan tömörülés, amelyik az európai konföderáció híve volt, s úgy véli, ezt az irányt a giscardisták képviselik.⁵

4 A kifejezést Salgó László használja Algéria gyarmatosítására: *Salgó László: Gyarmatpolitika Napóleontól de Gaulle-ig.* Kossuth, Bp., 1977. 19. E tanulmány a francia belpolitikai változásokra használja.

5 *Baracs Dénes: Mitterrand – franciaországi változások.* Kossuth, Bp., 1981. 24–26.

1789-től napjainkig három királyság működött,⁶ két császárság⁷ s öt köztársaság.⁸ Volt egy Vichy-féle rendszer Pétain marsallal (1940–1944). Kiadtak 13 alkotmányt,⁹ még több alkotmánykiegészítést, három rezsimet diszkvalifikáltak: a bonapartizmust, a Kommünt, valamint Chambord grófjának a törekvését, hogy fehér zászlóval visszaállítsa a Bourbonok uralmát a második császárság bukása után. A francia történelmet ismerők joggal állapítják meg, kissé ironikusan, hogy Franciaország az alkotmányok legnagyobb termelője és fogyasztója, s igazi múzeuma az intézményeknek.¹⁰

A cenzusos monarchiák

Napóleon után ismét a Bourbonok ültek Franciaország trónjára, jóllehet több megoldás is felmerült. A szövetségesek Châtillonban, a főhadiszálláson a császárral is tárgyaltak, hogy egy területileg kisebb Franciaországban megmaradhat a hatalma. Napóleon azonban minden megállapodást elutasított, ami 1814. március 1-jén a chaumont-i egyezményhez vezetett, melyben a szövetségesek elkötelezték magukat, hogy Napóleon legyőzéséig harcolnak, s nem kötnek különbékét. A császár április 4-én fia javára lemondott a hatalomról, bízva abban, hogy I. Ferenc – lánya, Mária Lujza érdekében – beavatkozik az utódlás kérdésébe. A többi nagyhatalom ezt nem fogadhatta el, mert Bécs befolyását jelentette volna Németország és Itália mellett Párizsban is. Mária Lujza régenssége ugyanakkor beavatkozási lehetőséget kínált volna Napóleonnak a francia ügyekbe. Felmerült a tábornoki variáció, s a cárn Bernadotte-ra, a későbbi svéd királyra gondolt, de egy újabb tábornoki megoldásért senki sem lelkesedett. Szóba jött az Orléans-i ház, de a későbbi Lajos Fülöp még nem volt érett a feladatra. Végül a legitimitást képviselő Bourbonok mellett maradtak, s a Napóleon utáni rendezésnek, Talleyrand-nak köszönhetően, ez lett az egyik pillére.¹¹

XVIII. Lajos visszatérése a szenátus 1814. április 6-i felhívására azt a kérdést vetette fel, hogy milyen legyen a restaurált királyság: az 1789 előtti állítsák vissza vagy az 1791-es alkotmányos monarchiát. A hazatért emigránsok mindenféle alkotmánytervezetet elleneztek, mivel egyedül a királyt tartották a törvényesség letéteményesének. Az alkotmánypártiak elismerték a forradalom bizonyos vívmányait, mindeneelőtt egy olyan választott testület szükségességét, amely a nemzetet képviseli. Chateaubriand az alkotmányt egyenesen olyan lehetőségnek

6 Az első az 1791. évi alkotmánnyal, a restauráció (1814–1830), a júliusi monarchia (1830–1848).

7 Az első: 1804–1814, és idetartozik még I. Napóleon száz napja. A második 1852–1870, III. Napóleon-nal.

8 1792–1804, az I. Köztársaság. A második: 1848–1852. A harmadik, 1870–1940, a negyedik, 1945–1958, s az ötödik 1958-tól napjainkig.

9 1791, 1793, 1795, 1799, 1804, 1814, 1830, 1848, 1852, 1870, 1875, 1946, 1958.

10 *Hubert Néant*: La politique en France XIXe–XXe siècle. Régimes, institutions, élections, courants, partis, groupes de pression, médias. Hachette, Paris, 1991. 3.

11 *Jean Tulard*: Napóleon, Osiris, Bp., 1997. 511–512.; *André Jardin–André-Jean Tudesq*: La France des notables 1. L'évolution générale 1815–1848. Seuil, Paris, 1973. 12–14.

tekintette, amely egy népszerű monarchiát teremthet meg. A monarchisták balszárnyát képviselő liberálisok viszont egy angol típusú alkotmányos monarchiában gondolkodtak, s az 1791-es alkotmányt is elfogadhatónak tartották, hasonlóan a XVIII. Lajost visszahívó szenátushoz, amely 1814. április 6-án el is fogadott egy alkotmánytervezetet. Eszerint képviseleti kormányzást kell bevezetni kétkamarás parlamenttel, melynek feladata az adók megszavazása, s az általános polgári szabadságjogokat is biztosítani kell. A forradalom és a császárság időszakának haszonélvezőiként a szenátorok a hatalmukat és szerzeményeiket akarták az új rezsimbe átmenteni, s az általuk elfogadott alkotmánnyal akarták a királyt alárendelni a nemzetnek. Ezt azzal is kifejezték, hogy Provence grófját nem mint XVIII. Lajost hívták meg a trónra, hanem mint „Lajos Xaniszló Xavért, az utolsó király öccsét”. Nem ismerték tehát el XVII. Lajos létezését, azaz a folytonosságot.

A különböző elképzelések, törekvések ellenére egy dolog biztosnak tűnt: a többség valamilyen alkotmányos berendezkedést akar, s erre ösztönözte az új uralkodót I. Sándor orosz cár is.¹² A végső szót azonban XVIII. Lajos,¹³ az 1793-ban kivégzett XVI. Lajos öccse mondta ki. Számára a szenátus alkotmánya elfogadhatatlan volt, mivel meggyőződése szerint a trónra való joga régebbi, mint 1789. Az 1814. május 2-án Saint-Ouenban kiadott nyilatkozatában ugyan elkötelezte magát egy liberális alkotmány kiadására, de hozzátette: ezt nem a nép akaratából teszi, hanem úgy, mint Isten kegyelméből Franciaország királya. Ezzel egyszerre hangsúlyozta a legitimizmust, a folytonosságot, a forradalom legfontosabb vívmányait, s közben elvetette a népszuverenitást, mivel a királyt, tehát saját magát tekintette szuverénnek.¹⁴ S bár az emigrációban nem nagyon foglalkozott a francia belpolitikával, s közel negyedszázadot töltött hazájától távol, ennek ellenére volt realitásérzéke, óvatos volt a politikában, különösen a száz nap után. IV. Henrik volt a példaképe, s hozzá hasonlóan ő is meg akarta békíteni Franciaországot, hogy „ne két nép királya legyen”. Arra törekedett, hogy politikájával a kettészakadt ország eggyé váljon.

E politikának a Charta volt a szimbóluma, mert a régi rend és a forradalom közti kompromisszumot képviselte. Ugyanakkor ez egy oktrojált alkotmány volt, mely a király akaratából született meg, mivel Franciaországban minden hatalom az ő személyében testesül meg. S ezt jól tükrözi a Charta bevezető mondata: „Lajos, Isten kegyelméből francia és navarrai király...” Az alkotmány helyett a Charta elnevezést használták, mivel az előbbi a forradalmat, az utóbbi a monarchiát képviselte. A Charta egy intézményi folytonosság fikciójára épült, mi-

12 Jean-Claude Caron–Michel Vernus: L'Europe au XIXe siècle. Des nations aux nationalismes 1815–1914. Armand Colin, Paris, 1996. 40–42.; Tulard, J.: i. m. 512.; François Furet: A francia forradalom története, 1770–1815. Osiris, Bp., 1996. 302.

13 1791-ben hagyta el Franciaországot, és emigránként volt Veronában, néhány német városban, majd Angliában telepedett le (Hartwell). 1795-ben vette fel a francia királyi címet, mert ekkor halt meg a Temple börtönében az emigránsok által XVII. Lajosnak tekintett Lajos Károly, XVI. Lajos és Mária Antónia fia. Visszatértkor XVIII. Lajos 59 éves volt, elhízott, s a nép a kövér disznónak nevezte. Jardin, A.–Tudessq, A.-J.: i. m. 15.; Hahner Péter: Franciaország története. Műszaki, Bp., 2002. 181–185.

14 Furet, F.: i. m. 302.; Francis Démier: La France du XIXe siècle 1814–1914. Seuil, Paris, 2000. 67. Tulard, J.: i. m. 512.

szerint XVIII. Lajos XVII. Lajost követi. A dokumentum végén találjuk, hogy a kihirdetés dátuma – 1814. június 4. – „uralkodásunk tizenkilencedik esztendeje”. Úgy tűnik, az uralkodó nem vette figyelembe a forradalom és a császárság negyedszázadát, miközben a Charta azért igazi alkotmány, s liberálisabb, mint a császárság időszaka.¹⁵

A Charta azonban nagyobb hatalommal ruházta fel a királyt, mint az 1791-es alkotmány. Kimondta: „A király személye szent és sérthetetlen”, s őt tette a végrehajtó hatalom fejévé. A király lett a politikai élet meghatározó alakja, ő választotta ki a minisztereket, feloszlathatta, összehívhatta a parlamentet. A miniszterek nem tartoztak számadással a képviselőháznak, ez azonban megvédolhatta őket árulással vagy hűtlen kezeléssel, de egyedül a pairek háza ítéltetett ügyükben. Érdeemes kitérnünk a 14. cikkelyre, amely 1830-ban majd fontos szerepet játszik. A Charta itt mondja ki, hogy a király az állam legfelső vezetője, a szárazföldi és a tengeri erők parancsnoka, ő üzenhet hadat és köthet békét, ő nevezi ki a közhivatalok alkalmazottait, s ő „...adja ki azokat a szabályokat, rendeleteket, amelyek a törvények végrehajtásához és az állam biztonságához szükségesek”. X. Károly 1830 nyarán az idézett részre hivatkozva adta ki hírhedtté váló rendeleteit, amelyek a júliusi forradalom kirobbanásához vezettek.

Liberális elemeket is találunk a Chartában, mint az adórendeletek parlamenti jóváhagyása. Az alkotmány biztosította az alapvető szabadságjogokat: a törvény előtti egyenlőséget, a személyi szabadságjogokat, a gondolat, a sajtó és a vallás szabadságát, a bírók függetlenségét, a magánvagyon sérthetetlenségét. A sajtó és a vallás tárgyában azonban megszorítások találhatók: bár minden franciának joga van véleményének közzétételéhez, de a sajtószabadsággal való visszaéléseket gátló törvényeket figyelembe kellett venni. A 6. cikkely államvallássá tette a római katolikus vallást. Az alkotmány értelmében a király a törvényhozó hatalmat megosztja a pairek házával és a képviselőházzal, de ő a törvények kezdeményezője és kihirdetője. Montesquieu-i értelemben tehát nincs hatalommegosztás. A pairek háza a Luxembourg-palotában ülésezett, tagjait a király nevezte ki, s ez szólhatott egész életre, vagy örökölhetővé lehetett tenni. A képviselőház tagjait öt évre választották (évente az ötödrésze újraválasztva). A választási rendszer cenzusos volt, ami azt jelentette, hogy választó volt az, aki legalább 30 éves és évi 300 frank egyenes adót fizetett. Választható volt az, aki betöltötte a 40. életévét, s legalább évi ezer frank egyenes adót fizetett. A törvényeket és a költségvetést tehát a két ház szavazta meg. A mintegy 30 milliós Franciaországnak a restauráció időszaka alatt 100–110 ezer választópolgára volt.¹⁶

15 Serge Berstein–Pierre Milza: Histoire du XIXe siècle. Hatier, Paris, 1996. 106. Caron, J.-C.–Vernus, M.: i. m. 42.; Jardin, A.–Tudesq, A.-J.: i. m. 19.; Charte constitutionnelle de 1814. <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1814.htm>, a hozzáférés ideje: 2012 február; Jacques Néré: Précis d'histoire contemporaine. PUF, Paris, 1973. 102–103.

16 1820-ban átalakítják a választási rendszert. A képviselőház 430 fős (a száz nap után 402 volt a létszáma). A választás kétlépcsős volt: a legerősebb választók kétszer szavaznak, először az összes választóval kerületi szinten megválasztanak 258 képviselőt, majd megyei szinten még 172-t. A képviselők mandátumát hét évre emelték. Pierre Bodineau–Michel Verpeaux: Histoire constitutionnelle de la France. PUF,

A restauráció időszaka átvette a napóleoni rendőri szerveket, a katonai sorozást azonban eltörölték. Megőrizték a jogegyenlőséget, a Code civile-t, átvették a profi hivatalnoki rendszert, a bankokat, köztük a későbbi jegybankot, a Banque de France-t, a becsületrendet s a napóleoni nemességet. A politikai be rendezkedésben angol hatás figyelhető meg, a 18. századi angol tory típusúra emlékeztetett. A restauráció tehát megszüntet és megőriz, s ahogy a Charta kompromisszum volt, úgy ez a politikai gyakorlatban is megfigyelhető.

A Bourbonok idején még nincsenek modern tömegpártok, de bizonyos politikai csoportosulások már kialakultak. Az egyik az *ultraroyalistáké* volt, akik az ancien régime-hez akartak visszatérni, s az erős egyház hívei voltak. Elvetették az 1814-ben kiadott Chartát, mert szerintük korlátozza a király hatalmát. A korszak egyik meghatározó ideológusa, Louis de Bonald szerint a monarchia csak abszolút lehet, s ezért a Charta elfogadhatatlan. Kortársa, Joseph de Maitres az alkotmányt még oktrojált formájában is XVIII. Lajos tévedésének tekintette, s csak azért fogadta el, mert „a legnagyobb tévedés a szuverenitás tévedéseinek bírálata”.¹⁷ Az ultrák egyik követelése az volt, hogy a forradalom alatt elkobzott javukat kapják vissza. Fegyveres támaszuk a Nemzeti Gárda, ahol Artois grófjának (a későbbi X. Károly) jelentős befolyása volt. A másik oldalon a liberálisok találhatók, akik csak a restauráció végére erősödtek meg. Az ultrákkal ellentétben az életet, a szabadságot és a vagyont garantáló állam hívei. Középen voltak az *alkotmánypártiak*, akik 1816 és 1820 között kaptak vezető politikai szerepet.¹⁸

A restauráció 1820-ig igyekezett elkerülni a jobb- és baloldali kilengést, ezért a király kegyelmet hirdetett. Az ultrák azonban büntetni akartak, s tevékenységük Waterloo után bontakozott ki, amikor is elkezdődött a fehérterror, melynek eredményeként több tábornokot megöltek, Michel Ney marsallt kivégezték, legalább 70 ezer embert letartóztattak, délfraancia területen pedig számos gyilkosság történt (Marseille-ben például 50 bonapartistát öltek meg), Nîmes-ben a protésztánsok ellen léptek fel.¹⁹ A király azonban ellensége volt minden erőszaknak: forradalminak, ultrának egyaránt.

A szélsőségesek központja Artois grófja és köre volt, s úgy tűnt, a politikai élet újraindulása nekik kedvez, mivel az 1815. augusztusi választások a szélsőséges királypártiak győelmét hozták, s a képviselőház kilenczted részét ők alkották. XVIII. Lajos ironikusan a *chambre introuvable*, a pártját ritkító parlament elnevezést használta a kialakult helyzetre. Az ultrák támadták az uralkodót, mert nem a parlamenti többségből választott miniszterelnököt, s így miközben az 1789 előtti helyzetet akarták visszaállítani, a liberális parlamenti tradíció megalapozásához

Paris, 2000. 50–52. Az alkotmány cikkelyei: Charte constitutionnelle de 1814. <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1814.htm>, a hozzáférés ideje: 2012. február

17 Ludassy Mária: A trón, az oltár és az emberi jogok. Katolikus és liberális gondolkodók a restauráció korabeli Franciaországban. Magvető, Bp., 1984. 67.

18 Berstein, S.–Milza, P.: i. m. 107–108.

19 Jardin, A.–Tudesq, A.-J.: i. m. 34–35.; Démier, F.: i. m. 72–73.

is hozzájárultak, mert a végrehajtó hatalom parlamenti ellenőrzését és felelősségét hangsúlyozták. A liberálisok és a mérsékelték viszont a királyi irányítás jogát követelték, s e törekvésük egyezett a nagyhatalmakéval, amelyeket szintén nyugtalanított az ultra többségű parlament. 1816. szeptember elején ezért a király feloszlatta a parlamentet, s az új választásokon már az alkotmányos királypártiak kerültek többségbe, s egészen 1820-ig meghatározták a politikai életet.²⁰

Változás, jobbratolódás 1820-tól figyelhető meg, amikor is Berry herceget,²¹ a trónörökös megölték, s ezzel véget ért a mérsékelt alkotmányos időszak. Ezt követően szigorú intézkedéseket vezettek be, felfüggesztették az egyéni szabadságjogokat, a cenzúrát megszigorították, ellenőrizték az oktatást. A király menesztette Élie Decazes-t, s először Richelieu herceg alakított kormányt, majd 1821 decemberében az ultrák képviselője, Villèle, aki 1828 januárjáig irányította a kormányt. A belpolitikai helyzetet nehezítette, hogy a Cádizból 1820-ban elindult forradalmi mozgalom Franciaországot is elérte, s 1822-ig több megmozdulás volt Párizsban és néhány vidéki városban a Bourbonok ellen, de jelentős tömegbázis nélkül.

Az 1824-es választások aztán egyértelmű ultra többséget hoztak a parlamentben (a 430 képviselőből 19 volt liberális). Ez a parlament a *chambre retrouvée* (az újra megtalált parlament) elnevezést vívta ki magának. A jobbratolódást erősítette XVIII. Lajos 1824. szeptember 16-án bekövetkezett halála is. Őt testvére, Artois grófja, az ultrák vezére követte, aki X. Károly néven lett Franciaország uralkodója, s úgy tűnt, az ultrák által kívánt restauráció valóban napirendre kerül.

X. Károly, bár alkotmányos monarchiát örökölt, tekintélyelvű királyként szándékozott uralkodni. Az egyház barátja és támogatója volt, s az egyház erősödése már a rezsim kezdetétől megfigyelhető az elemi oktatásban, a szeminaristákat ellenforradalmi szellemben nevelték, s általában harcot hirdetett a forradalom emléke ellen. Az 1825-ben elfogadott törvények kényszermunkával büntették az egyházi szentségek ellopását, s halállal az ostya meggyalázását (ezt azonban soha nem alkalmazták). A trón és az oltár egysége helyreállt. Ezt mutatta az 1825. május 29-i koronázás Reimsben, melynek külsőségei az ancien régime legszebb napjait idézték, az eskü szövege azonban a Chartára utalt. Növekedett a monarchia presztízse, divatba jött a középkor és a kereszténység, melynek olyan propagálója volt, mint Chateaubriand, a költő és diplomata. Napirendre került az emigránsok kártalanítása, amely mintegy 50 ezer személyt érintett, s az 1825-ös

20 A király először Richelieu-t nevezte ki miniszterelnöknek, aki a cár támogatását élvezte (I. Sándor 1803-ban őt nevezte ki Odessza kormányzójává). 1818-ban Richelieu-t Decazes váltotta, aki mérsékelt politikát folytatott, s megpróbálta „királypártivá tenni a nemzetet, a királypártiakat pedig nemzetivé”. Ekkor fogadtak el két liberális törvényt: 1818-ban a hadseregről, 1819-ben pedig a sajtót szabályzó törvényt. *Jardin, A.–Tudessq, A.-J.*: i. m. 37.; *Caron, J.-C.–Vernus, M.*: i. m. 43.

21 Artois grófjának második fia, akit bár erőszakosnak, közepes intelligenciájúnak tartottak, de ő volt a Bourbon-ház reménysége. A merényletet Louis Louvel, egy nyeregkészítő követte el február 13-án, hogy kihaljon a Bourbon-dinasztia. Berry hercegeének a felesége azonban 1820 szeptemberében fiúgyermeknek adott életet Henri néven, aki a Bordeaux hercege címet kapta. Az emigrációban vette fel a Chambord grófja címet.

törvény pénzbeli kárpótlásról döntött. Becslések szerint erre 630 millió frankot fordítottak.²²

A kezdeti növekvő népszerűség ellenére a politikai élet megosztott volt. Egyik oldalon az ultrák és az egyház, velük szemben az alkotmányos monarchia hívei, s közben a liberális ellenzék az 1820-as évek második felére megerősödött.²³ A liberálisok új generációja az 1824-ben alapított *Globe* című lap köré tömörülve azt hangoztatta, hogy angol mintára a franciáknak is meg kell vívniuk dicsőséges forradalmukat, amely lezárja a forradalmi folyamatot. Dinasztia váltást akart, s úgy vélte, erre az Orléans-i ház lesz alkalmas.²⁴ Közben csökkent a miniszterelnök népszerűsége, aki 1827-ben parlamenti választásokkal akarta megerősíteni hatalmát és a rezsimet. A választások eredményeként 175 liberális képviselő jutott be a parlamentbe, 180 kormánypártival és 75 ultraroyalistával szemben.²⁵ Az eredmény Villèle bukását eredményezte 1828 januárjában. Az új kormányfő a liberálisokkal való megbékélést képviselő Martignac lett. X. Károly ezt ellenezte, ezért 1829-ben Polignac herceget nevezte ki miniszterelnöknek, s ő a királyhoz hasonlóan a képviselőház többsége nélkül akart kormányozni, így a király és a képviselőház konfliktusa kiéleződött.

A belpolitikai problémákat 1827-től gazdasági krízis is nehezítette (rossz termés burgonyából, gabonából, a kenyér árának jelentős növekedése). 1830 májusában a király feloszlatta a parlamentet, de a választások eredményeként kormányellenes többség került a képviselőházba. A király ezért a Charta 14. cikkelyére hivatkozva rendkívüli állapotot hirdetett, s kiadta négy hírhedtté vált rendeletét: eltörölte a sajtószabadságot, feloszlatta a parlamentet, módosította a választási eljárást, szeptemberre pedig új választásokat írt ki. A liberálisok lapjai, a *Globe* és a *National* július 27-én tiltakozó röpiratokat jelentettek meg, amelyek a felkelés előkészítőivé váltak.

A tüntetésre összegyűlt tömegre a katonaság rálőtt, s ez vezetett a három dicsőséges naphoz (Les Trois Glorieuses) 1830. július 27–29-én. A király és a kormány a döntő pillanatban nem tudta kezelni konfliktusát a parlamenttel, ami forradalmat eredményezett. Augusztus 2-án X. Károly hiába mondott le Bordeaux hercege javára (V. Henrik néven), július 31-én La Fayette az Hôtel de Ville erkélyén már „királyá csókolta” Lajos Fülöpöt a párizsiak előtt, akit augusztus 7-én a képviselőház trónra hívott. A beiktatási ceremóniára a Bourbon-palotában került sor augusztus 9-én, s miután letette az esküt az új, revideált Chartára, I. Lajos Fülöp néven a franciák királya lett. X. Károly uralkodása veszélyeztette az alkotmányosságot, a képviselői kormányzást, ezért a júliusi forradalom a monarchia új változatához vezetett, amely a liberális burzsoázia győzelme volt az arisztokrácia

22 A szakirodalom nem egyértelmű az összeget illetően. Van, ahol 650 millió olvasható, másutt 630, s 625 millióval is lehet találkozni. Caron, J.-C.–Vernus, M.: i. m. 45.; Jardin, A.–Tudescq, A.-J.: i. m. 75.; Néré, J.: *Précis d'histoire* i. m. 105.

23 Már 1817-től megfigyelhető erősödésük, amikor 25 képviselőjük volt. 1818-ban már 45, 1819-ben 90, 1824-ben 19, 1827-ben azonban 17-re csökkent a számuk. Démier, F.: i. m. 87. 101.

24 Uo. 108–109.

25 Bernstein, S.–Milza, P.: i. m. 113.; Jardin, A.–Tudescq, A.-J.: i. m. 82.

felett. Ennek a változásnak a jelképe a trikolor lett, amely felváltotta a Bourbonok fehér zászlaját. A köztársaság azonban még korainak tűnt, mert a közvélemény nagy része számára a terror szinonimája maradt.²⁶

1830 egyszerre szakítás és kontinuitás az előző rezsimmel. A szakítást jelentette, hogy a barikádok királya nem a VII. Fülöp nevet vette fel.²⁷ Megszűnt a Charta oktrojált, a nemzetre kényszerített jellege. Így Lajos Fülöpöt nem mint francia királyt, hanem mint olyan férfiút hívták a trónra, aki a nemzet akaratából és Isten kegyelméből lett a franciák királya. Francis Démier találóan írja erre a helyzetre, hogy egy „*polgári házasságról van szó a nemzet és a király között*”.²⁸

Az 1830. augusztus 14-én kiadott alkotmányból kimaradt a király rendeletekkel való kormányzását lehetővé tevő 14. cikkely. A 67. paragrafus visszaállította a trikolort, ami ismét Franciaország színe lett. A katolicizmus többé nem államvallás, hanem a franciák többségének a vallása (5., 6. cikkely). A változást mutatja az is, hogy a törvényhozó hatalom megoszlott a király, a pairek háza és a képviselőház között (14. cikkely), s ez már közelebb volt a felvilágosodás által hirdetett hatalommegosztáshoz. Az 1831. április 19-i törvény csökkentette a választási cenzust és a politikai életben való részvétel korhatárait: 30 évről 25-re csökken a választásra jogosultak korhatára, a választhatóké pedig 40-ről 30-ra. A cenzus az előbbi esetben 300-ról 200 frankra, az utóbbiban pedig ezer frankról ötszázra csökkent. A választók száma így 1831-ben 170 ezerre nőtt, a rendszer végén, 1847-ben pedig 240-250 ezer volt a választók száma.²⁹ Tegyük hozzá, hogy Angliában az 1832-es választójogi reform eredményeként a választók száma 800 ezerre emelkedett. Ugyancsak fontos változást hoz a 7. cikkely, amely kimondja: „*a cenzúrát soha nem fogják visszaállítani*”. 1834–1835-ben azonban mégis korlátozták a sajtó működését és a véleményszabadságot. E változások ellenére az 1830-as alkotmányos Charta nem sokban különbözik 1814-es elődjétől. A királynak változatlanul jelentős a hatalma, hiszen a kezében van a végrehajtó hatalom, ő az állam legfőbb vezetője, a hadsereg, a haditengerészet parancsnoka, s ő nevezi ki a miniszterelnököt (a júliusi monarchia alatt 17 kormány váltotta egymást).³⁰

A forradalom győzelme ellenére a politikai élet változatlanul mozgalmas maradt, főleg az 1830-as évek első felében. Egyesek, mint François Guizot számára ez a forradalom váltotta valóra 1789 nagy ígéreteit, mások úgy vélték, 1830 csak kiindulópontja egy nagy európai felkelésnek a bécsi kongresszus határozatai ellen. A júliusi monarchia kezdetén az orléanista tábor is megosztott volt. A Moz-

26 Néré, J.: Précis d'histoire i. m. 107.; Berstein, S.–Milza, P.: i. m. 116.; Roger Price: Franciaország története. Osiris, Bp. 1996. 162–163.

27 1792–1793-ban részt vett a forradalmi háborúban, de 1793-ban Dumouriez-val átszökött az osztrákokhoz. Ezt hosszú emigrációs időszak követte: volt Svájcban, az Egyesült Államokban és Angliában, s a szegénységet is megtapasztalta. 1814-ben tért haza.

28 Démier, F.: i. m. 120–121.

29 A szakirodalom nem egységes a számokban: 172 000, 168 000, 170 000, sőt 200 000 fős létszámmal is találkozunk.

30 Berstein, S.–Milza, P.: i. m. 115–116.; Bodineau, P.–Verpeaux, M.: i. m. 54–56.; Néant, H.: i. m. 11.; Démier, F.: i. m. 121.; Charte constitutionnelle de 1830. <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1830.htm>, a hozzáférés ideje: 2012. február.

galom Pártja reformokat akart és támogatást nyújtani Európa elnyomott népeinek, akik a párizsi forradalom hatására szintén forradalmat, felkelést robbantottak ki, először Brüsszelben, majd az orosz befolyás alatt álló Kongresszusi Lengyelországban. De felkelés volt Közép-Itáliában, s még Németországban is tömegmozgalmakat látunk. Az *Ellenállás Pártja* ellenezte az európai népek támogatását, s a belső rend helyreállítását tartotta a legfontosabbnak. S erre valóban szükség volt, mert a forradalmi láz Franciaországban az 1830-as évek közepéig tartott.

A júliusi monarchiának a legitimistákkal, a bonapartistákkal és a köztársasági mozgalommal kellett felvennie a küzdelmet. Az első csoport Vendée-ban és Bretagne-ban szervezkedett Berry hercegnőjének vezetésével. A hercegnőt azonban 1832-ben letartóztatták, s a Bordeaux közelében levő, Vauban által építtetett blaye-i erődben tartották fogva, ahol leánygyermeket szült. Kiderült, hogy a gyermek apja egy nápolyi gróf, akihez a hercegnő férjhez ment. Ez erkölcsileg lejáratta a legitimista mozgalmat. A bonapartistákat 1832-től Louis-Napoléon Bonaparte képviselte, aki két alkalommal kísérelt meg államcsínyt. 1836-ban a strasbourgi ezredet próbálta fellázítani, de letartóztatták és Amerikába száműzték. Innen visszatért Angliába, s 1840-ben már fegyveres akcióval próbálkozott, sikertelenül. Ezért már életfogytiglani börtönbüntetést kapott. Ham börtönéből azonban 1846-ban megszökött.

A rendszerre a legnagyobb veszélyt a köztársaságiak jelentették, akik 1793-at akarták visszaállítani. Népi társaságok alakultak, s az Emberi Jogok Társasága általános választójogot követelt, ingyenes népoktatást, valamint a munkásosztály felszabadítását. A köztársasági sajtó a cikkeivel, Honoré Daumier a karikatúráival igyekezett neveltségessé tenni az uralkodót és kormányát. 1831-ben és 1834-ben munkásfelkelés volt Lyonban. 1832-ben a bonapartista Jean Maximilien Lamarque tábornok temetésén robbantak ki incidensek. 1835-ben egy 18 halálos áldozatot követelő merényletet hajtottak végre a király ellen, aki azonban sértetlen maradt. Ennek hatására 1835 szeptemberében korlátozták a sajtószabadságot, megtiltották a köztársasági propagandát, s még a köztársaság szót is betiltották.³¹

Az 1830-as évek második felére a rezsim stabilizálódott, s a politikai életet a parlamenti csatározások jellemezték. A Guizot vezette jobbközép és Adolphe Thiers balközépének harca a 18. századi angol toryk és whigek küzdelmét idézte, s arról szólt, hogy milyen legyen a parlament, mennyire korlátozzák a király hatalmát. Thiers szerint a miniszterelnököt a többségi pártból kell választani, s a királynak csupán reprezentatív szerepe legyen. Lapjában, a *Le Constitutionnel*-ben így fogalmaz: „A király uralkodik, de nem kormányoz.”³² Guizot viszont a király előjogait védte, mondván, „a trón nem üres fotel”.³³

Végül Guizot irányvonala győzött, s nem engedte a választójog kiterjesztését. Guizot szerint a szavazás nem jog, hanem a tehetősek számára van fenntart-

31 *Démier, F.*: i. m. 130–131.

32 *Berstein, S.–Milza, P.*: i. m. 121.

33 Uo. 120.

va, mert a monarchia a középosztályra épül. Guizot persze nem ellenezte a franciák bekerülését a politikába, de Angliához hasonlóan azt akarta, hogy ez fokozatosan valósuljon meg a vagyoni szinttől függően. Ezt fejezi ki híres jelszava: „Gazdagodjatok munkával és takarékosággal!”

1848-ig növekedett a választók száma. Franciaország az 1840-es években lépett a gazdasági felemelkedés, az ipari forradalom tartós fellendülés szakaszába, s a textil-, a vasipar és a vasútépítés terén jelentős fejlődés figyelhető meg. Ami az utóbbit illeti, 1840 és 1850 között a vasutak hossza 590 kilométerről 1850 kilométerre nőtt. Guizot a franciák szellemi színvonalát is igyekezett emelni, ezért 1833-ban közoktatási miniszterként törvényt fogadtatott el a közoktatásról, s minden település feladatává tette egy elemi iskola működtetését. Bár ettől az oktatás még sem kötelezővé, sem ingyenesé nem vált, mégis változásokat indított el.

Az 1840-es években Guizot Franciaország erős embere, 1840. október 29-től kulcsfigura, mivel ő a külügyminiszter, majd 1847-ben miniszterelnök is. Guizot békét, nyugalmat akart Franciaországban, s ezt szolgálta parlamenti politikája, ahol a többséget úgy biztosította, hogy a képviselők egy része állami funkcionárius is volt. E rendszer kiszolgáltatta a képviselőt az államnak, lehetőséget adva az ellenzék által kritizált korrupcióna.³⁴

A rezsím bukása az 1846 és 1850 közötti gazdasági krízishez kapcsolódott, amely egy régi és egy új típusú válság volt egyszerre. A folyamat a mezőgazdaságban kezdődött, s a rossz termés áruhiányt, áremelkedést okozott. Ezt bank- és ipari válság követte, s hatására munkanélküliek tömege ment Párizsba és a nagyobb városokba munkát keresni. A helyzetet nehezítette, hogy az ellenzék nem érezte a krízis súlyosságát, Lajos Fülöp és kormánya pedig alábecsülte az ellenzékét, amely angol mintára banketteket szervezett, mivel a politikai gyűlések tartását törvény tiltotta. 1847 nyarán a választójog kiszélesítését követelték, 100 frankra akarták csökkenteni a cenzust. A mozgalom azonban radikalizálódott, s 1847 novemberében már az általános választójog volt a cél. Guizot minden engedményt elutasított, s nem látta, hogy a társadalom átalakulóban van. Nem vette észre azt, amit Tocqueville így fogalmazott meg 1848 januárjában: „A munkásosztály körében olyan vélemények, eszmék terjednek, amelyek már nem egy törvényt akarnak megszüntetni vagy egy kormányt megdönteni, hanem az egész társadalmat akarják felforgatni.”³⁵

A rezsím bukásához egy tüntetés vezetett Párizsban 1848. február 22-én, ahol a bankett betiltása miatt tiltakoztak. Ennek hatására másnap a király menesztette Guizot-t, de még aznap este a külügyminisztériumot védő katonák a tömegbe lőttek, s a tüntetésből forradalom lett. Február 24-én Párizsban barikádok emelkedtek, a 74 éves király lemondott unokája, Párizs grófja javára, de az eseményeket már nem tudta kézben tartani. A Városházán a köztársaságiak – köztük Alphonse de Lamartine, Alexandre Ledru-Rollin, Louis Blanc, Albert – ideiglenes

34 Berstein, S.–Milza, P.: i. m. 122.; Démier, F.: i. m. 195.; Caron, J.-C.–Vernus, M.: i. m. 53–54.

35 Bodineau, P.–Verpeaux, M.: i. m. 57.

kormányt alakítottak s kikiáltották a köztársaságot. A monarchia két változata megbukott. Lamartine a rendet, az adminisztráció folyamatosságát képviselte, Ledru-Rollin, Blanc, Albert demokráciát, szociális köztársaságot akartak. Közben szerveződött a Rend Párt, hogy a tulajdont veszélyeztető elemeket eltávolítsa. A forradalom a társadalmi feszültséget igyekezett csökkenteni, ezért 1848. február 25-én eltörölték a halálbüntetést,³⁶ és a munkanélküliek követelésére elismerték a munkához való jogot, február 26-án pedig nemzeti műhelyeket hoztak létre, mivel 184 ezer munkanélküli volt Párizsban. 1848 azt a kérdést vetette fel, vajon a politikai reform, az általános választójog, egy új nemzetgyűlés megoldja-e a problémákat, vagy a politikának a szociális köztársaság irányába kell haladnia. Vörös zászló vagy trikolór?³⁷

Második Köztársaság, 1848–1852

A forradalomnak először a munkához való jogot kellett a gyakorlatba átültetni, s úgy vélték, a nemzeti műhelyekkel a szociális kérdés megoldódik. A gyakorlatban azonban kiderült, hogy a műhelyek nem tudják eltartani magukat, sőt költségessé váltak. A dolgozók napi 1,5 frank fizetést kaptak, ami a kormánynak naponta közel 180 ezer frankjába került, mivel júniusban a műhelyekben dolgozók száma 118 ezer volt. Ezért a pénzügyi bukás szélén álló kormány 45%-os kiegészítő adó kivetésére kényszerült, ami elsősorban a parasztokat sújtotta. A munkaidő csökkentése miatt – napi 10 óra Párizsban, 11 vidéken – viszont a munkáltatók voltak elégedetlenek. A helyzetet súlyosbította, hogy a műhelyek a politikai viták színhelyei, s így a forradalmi fenyegetés intézményei lettek, ráadásul állami pénzen. Mindehhez jött a május 15-i tömegtüntetés a lengyelek mellett, s ez még külföldi intervenció veszélyével is fenyegetett. A kormány ezért június 21-én a nemzeti műhelyeket bezáratta, a munkásokat pedig kötelezte, hogy álljanak be a hadseregbe, vagy menjenek vidékre közmunkát végezni. Válaszul június 23–26-án spontán népi felkelés robbant ki Párizs munkásnegyedeiben, körülbelül 40–50 ezer felkelővel. Eugène Cavaignac tábornok hadügyminiszter június 24-én teljhatalmat kapott a nemzetgyűléstől, s 50 ezer katonájával felszámolta a felkelést, s úgy tűnt, a zászló kérdése a trikolór javára oldódott meg.³⁸ A kortársak szerint a június végi összecsapás a *bourgeois* (polgár) és a *peuple* (nép) küzdelme volt, vagy ahogy Marx fogalmaz: „A harc a polgári rend megtartásáért vagy elpusztításáért folyt.” A júniusi felkelés Tocqueville szerint is osztályháború volt. „Ezeket a sze-

36 Ez bekerül az alkotmányba is, de csak a politikai vétségekért kiszabott halálbüntetés szűnt meg.

37 Néré, J.: Précis d'histoire i. m. 110–113.; Jardin, A.–Tudesq, A.-J.: i. m. 234–249.; Démier, F.: i. m. 213–216.; Berstein, S.–Milza, P.: i. m. 123.; Jean-Charles Asselain: Histoire économique de la France du XVIIIe siècle à nos jours. I. De l'Ancien Régime à la Première Guerre mondiale. Seuil, Paris, 1984. 138–142.; Néant, H.: i. m. 13.; Caron, J.-C.–Vernus, M.: i. m. 188–189.

38 A felkelésnek 3000 halottja volt, 1500 embert bírói ítélet nélkül kivégeztek, 15 000 embert tartóztattak le, 4000-et Algériába deportáltak.

gény embereket meggyőzték arról, hogy a gazdagok jóléte valamilyen módon abból fakad, hogy őket meglopják” – tette hozzá.³⁹

A másik változás a férfiak általános választójogának elismerése volt március 2-án, s ez Girault szerint ugrás volt az ismeretlenbe, mert a választópolgárok száma 250 ezerről 9 millió 395 ezerre nőtt. A választásokat április 9-re, majd április 23-ra hirdették meg, a választók 84%-a szavazott, s 900 képviselői hely sorsa dőlt el. A győztesek a mérsékelt köztársaságiak lettek 500 képviselővel, a monarchisták 300 mandátumot kaptak, a szocialistáknak 100 hely jutott,⁴⁰ akik emiatt csalódtak, ennek ellenére a szociális köztársaság volt a céljuk. A nemzetgyűlés május 4-én ült össze, újra kikiáltotta a köztársaságot, hogy ne a barikádok, hanem a franciák szavazatai legitimizálják. Egy öttagú végrehajtó bizottság az ideiglenes kormányt váltotta.⁴¹

A harmadik fontos változás az új alkotmány volt, amelyet egy 18 tagú bizottság dolgozott ki. A munkát júniusban kezdték, s 1848. november 4-én fogadta el a nemzetgyűlés. 1848 lényeges változást hozott. Az egyiket, mint jeleztük, az általános választójog jelentette, a másikat pedig, hogy lemondtak a kétkamarás parlamentről, mert a zűrzavar forrásának tartották. Helyette 750 tagú törvényhozó gyűlést, egy konventet hoztak létre, amelyet három évre választottak általános választójog alapján. A választójogot minden 21. életévét betöltött férfi megkapta. A képviselővé választás feltétele az volt, hogy a jelölt legalább 25 éves legyen. A végrehajtó hatalom feje a négy évre választott köztársasági elnök lett, akit azonban csak egy elnöki periódus kihagyása után lehetett újraválasztani, s az elnöknek legalább 30 évesnek kellett lennie. Az alkotmány erős elnöki intézményt teremtett, mivel az elnök volt a fegyveres erők parancsnoka, ő nevezte ki a minisztereket, törvényjavaslatokat terjeszthetett be, tárgyalt a szerződésekről s ratifikálta azokat. Az alkotmány korlátozásokat is tartalmazott: az elnök nem oszthatta fel a parlamentet, a nemzetgyűlés pedig nem küldhette el az elnököt. Ellene csak árusulás gyanúja esetén léphetett fel.

Az alkotmány tehát nem tisztázta a törvényhozás és a végrehajtó hatalom viszonyát, így a konfliktus lehetősége szinte programozva volt. Két egyenlő legitimitással rendelkező hatalmi központ működött, amelyek nem voltak hatással egy-

39 Jacques Bouillon–Anne-Marie Sohn–Françoise Brunel: 1848/1914. Bordas, Paris, 1978. 142–144.; Maurice Agulhon: 1848 ou l'apprentissage de la république 1848–1852. Seuil, Paris, 1973. 73–74.; Démier, F.: i. m. 223–225.; Price, R.: i. m. 171.; Félix Ponteil: Histoire générale contemporaine du milieu du XVIIIe siècle à nos jours. Dalloz, Paris, 1973. 290–291.; Berstein, S.–Milza, P.: i. m. 207–208.; René Girault: Peuples et nations d'Europe au XIXe siècle. Hachette, Paris, 1996. 121–122.; Caron, J.-C.–Vernus, M.: i. m. 189–190.; Jacques Bainville: Histoire de France. Fayard, Paris, 1924. 249–250.; Karl Marx: Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig. Kossuth, Bp., 1976. 71.

40 A képviselői helyek száma nem egyértelmű a szakirodalomban. Berstein és Milza szerint a mérsékelt köztársaságiaknak 600 hely jutott, a monarchista mandátumok száma 200, ebből 130 a legitimista. A nemzetgyűlési helyek száma 880 (Berstein, S.–Milza, P.: i. m. 206.). Girault 800 képviselői helyről ír, s szerinte a köztársaságiak mandátuma 500, a királypártiaké 300 (Girault, R.: i. m. 121.). Néré szerint a monarchisták csak 200 helyet szereztek (Néré, J.: Précis d'histoire i. m. 121.). Ponteil 876 fősnek jelzi a nemzetgyűlést (Ponteil, F.: i. m. 292.). Bainville 800 fős nemzetgyűlésről ír (Bainville, J.: i. m. 251.).

41 Caron, J.-C.–Vernus, M.: i. m. 192.; Bouillon, J.–Sohn, A.-M.–Brunel, F.: i. m. 144. Agulhon szerint is 900 fős a nemzetgyűlés (Agulhon, M.: i. m. 55.).

másra. Volt, aki szerint éppen ez volt az egyensúly garanciája. Az elnököt azonban népszavazással választották meg,⁴² így legitimitása olyan erős volt, hogy számítani lehetett arra, négy év múlva nem hagyja magát háttérbe szorítani. Egy fiatal köztársasági politikus, Jules Grévy már ekkor felhívta erre a lehetőségre a figyelmet. Az alkotmány természetesen elismerte az alapvető polgári jogokat, kiemelte, hogy a köztársaság demokratikus, és minden közhatalom a néptől ered. A júniusi napok hatására a február 25-én elfogadott munkához való jogot nem találjuk az alkotmányban. Helyette azt olvashatjuk, hogy a köztársaságnak biztosítania kell szükségét szenvedő polgárainak az egzisztenciáját vagy úgy, hogy munkát szerez nekik lehetőségei szerint, vagy segíti a munkaképteleneket.⁴³

Az elnökválasztást 1848. december 10-én tartották meg, s Louis-Napoléon Bonaparte a szavazatok 74%-ával lett köztársasági elnök.⁴⁴ Győzelme meglepetés volt, mert ingatagnak, befolyásolhatónak tartották. A karikatúrák fabábuként mutatták be, akinek kezét Thiers mozgatja hátulról. Ennek ellenére éppen vélt irányíthatósága miatt maga Thiers javasolta Bonaparte támogatását a rendpártiaknak. Közben kiderült, az elnökjelöltnek határozott elképzelései vannak. Kitérő volt a bonapartista propaganda, mindenkinek azt ígérte, amit várt, s azt, hogy egyedül Louis-Napoléon Bonaparte képes megoldani a szociális problémákat. Így megkapta a köztársaságban csalódott munkások szavazatait. A vidék a 45%-os adó miatt s azért szavazott rá, mert a napóleoni legenda örökösének tartották.

Az elnökválasztást követően a belpolitikai helyzet mozgalmassá vált. Az 1849. május 13-i választásokon a Rend Pártja győzött 450 mandátummal (ebből a legitimitaké 200), a mérsékelt köztársaságiak 80 mandátumhoz jutottak, s nagy meglepetésre 210 hegypárti, azaz szocialista képviselő került be a parlamentbe, s ez ismét a szociális köztársaság rémképét vetítette előre. Ez a vörös szín azonban már nem a munkásokhoz kapcsolódott, hanem a vidékhez, főleg a Massif Central és az ország keleti megyéihez, ahol a legerősebb volt a gazdasági válság. De nemcsak vidéken, hanem a városokban, főleg Párizsban is gondok voltak: minden harmadik ember segélyből élt. A szociális kérdés a baloldalt és a konzervatívokat egyaránt foglalkoztatta, s jó alkalmat nyújtott a liberálisok bírálatára, s arra, hogy felhívják a figyelmet az állam szerepére a szociális ügyekben. A balratolódás veszélye miatt megváltoztatták a választási játékszabályokat, s 1850. május 31-én háromévi helyben lakáshoz kötötték a választójogot, így a választók száma hárommillióval csökkent. Egy sajtótörvény is életbe lépett 1850 júliusában, amely kauciót, bélyegilletéket vezetett be, s 1849 végén a sztrájkokat is betiltották.⁴⁵

42 Az alkotmány szerint, ha egyik jelölt sem éri el a szavazatok több mint felét vagy legalább 2 milliót, akkor a nemzetgyűlés választ elnököt az öt legtöbb szavazatot kapott jelölt közül.

43 <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1848.htm>, a hozzáférés ideje: 2012. február; *Berstein, S.–Milza, P.*: i. m. 209.

44 7 449 471 szavazó vett részt a szavazáson. Bonaparte Lajos szavazatainak száma: 5 534 520, Cavaignac: 1 448 302. Ledru-Rollin: 371 431. Raspail: 36 964. Lamartine: 17 914. *Bouillon, J.–Sohn, A.-M.–Brunel, F.*: i. m. 147.

45 *Caron, J.-C.–Vernus, M.*: i. m. 192–193.; *Berstein, S.–Milza, P.*: i. m. 212.; *Démier, F.*: i. m. 229–231.

A gazdasági, politikai, társadalmi problémák miatti feszültségeket, konfliktusokat a köztársaság egyik meghatározó politikai ereje, a monarchistákat, köztársaságokat tömörítő Rend Pártja⁴⁶ a monarchia restaurálásával próbálta feloldani. Az orléans-i és a Chambord grófja által vezetett legitim ág egyesítése azonban nem sikerült, mivel X. Károly unokája egy Istentől eredeztetett monarchiában gondolkodott. Ezt követően a balratolódás, a belpolitikai konfliktusokba való süllyedés elkerülésének a lehetőségét a köztársasági elnök kínálta, aki kész volt az akcióra, annál is inkább, mivel a négyéves elnöki ciklus a végéhez közeledett, s az alkotmány értelmében őt nem lehetett újraválasztani. Úgy tűnt, jó helyzetből indulhat az államcsíny megvalósításához, mert elnöki ciklusa alatt megerősítette pozícióit: bonapartista társaságokat hozott létre, megszerezte a hadsereg nagy részének támogatását, propagandába kezdett arról, hogy a rendet csak ő biztosíthatja. Ehhez kitűnő munkatársai voltak, mint Persigny, aki a propaganda-hadjáratot szervezte, ami akár a modern választási kampányok előfutárának is tekinthető. Bonaparte a tömegek, főleg a munkások támogatásának megnyerése érdekében 1851. november 4-én azt javasolta a parlamentnek, hogy állítsák vissza az általános választójogot, azaz szüntessék meg az 1850. május 31-i törvényt. A nemzetgyűlés ezt hétfős szavazattöbbséggel elutasította. Egy másik kísérlete is volt, s erre akár azt is mondhatjuk, Bonaparte korrekt puccsista volt, mivel 1851 júliusában azt kérte a nemzetgyűléstől, revideálják az elnök újraválaszthatóságával kapcsolatos törvényt. Ezt a javaslatát is elutasították.⁴⁷ Ezután csak az államcsíny maradt 1851. december 2-án,⁴⁸ majd feloszlatta a nemzetgyűlést, visszaállította az általános választójogot, s az 1851. december 21–22-én megtartott népszavazáson a franciák 7 439 216 igennel 640 737 nem ellenében legitimizálták az államcsínyt s Bonaparte Lajos hatalmát, aki arra is felhatalmazást kapott, hogy új alkotmányt adjon ki.⁴⁹

Az 1848–1852 közti periódus a szociális forradalom perspektíváját hozta, s a veszélyt, hogy Franciaország ismét belemerül a belpolitikai válságba, miközben a világgazdaságban az 1850-es évek elejétől konjunkturális időszak volt. Az államcsínynek a belpolitikai zűrzavartól kellett megmentenie Franciaországot. 1848 ugyanakkor a demokrácia felé vezető úton fontos állomás, bevezették az általános választójogot. A köztársaság híveinek azonban le kellett vonniuk azt a ta-

46 A rend, a tulajdon, a vallás jelszava alatt a legitimisták, orléanisták, bonapartisták és mérsékelt köztársaságiak tömörülése a szocialisták ellen a második köztársaság idején. Neve ellenére nem pártalakulat. Bonaparte az államcsíny után feloszlatta, egyesek elmenekültek, mások csatlakoztak hozzá.

47 724 képviselőből 446 igennel szavazott (konzervatívok, legitimisták, orléanisták), s 278-an elleneztek (republikánusok, liberális orléanisták). A törvény azonban 3/4-es többséget írt elő. *Agulhon, M.*: i. m. 159.

48 December 2. szimbolikus jelentőségű a bonapartisták számára: I. Napóleon koronázásának és az austerlitz-i győzelemnek az évfordulója.

49 Az államcsíny Párizsban 300 áldozatot követelt. Vidéken a szocialista, köztársasági érzelmű megyékben, főleg délen volt ellenállás. Az államcsíny lehetőséget kínált a köztársaságiakkal való leszámolásra: 27 000 embert letartóztattak, 10 000-et deportáltak, 1500 embert száműztek, köztük Victor Hugót. *Berstein, S.–Milza, P.*: i. m. 213–214.; *Démier, F.*: i. m. 239–241.; *Agulhon, M.*: i. m. 201–206.; *Bodineau, P.–Verpeaux, M.*: i. m. 66–67.

nulságot, hogy a vidék megnyerése nélkül nem lehet tartós a rendszer. Ráadásul a köztársaságiak nem voltak egységesek, elvesztek az árnyalatokban. Louis-Antoine Garnier-Pagès, az ideiglenes kormány volt tagja szerint ugyanis a National és a Réforme körül egyaránt republikánusok tömörültek, mégis különböztek. Voltak közöttük forradalom előtti és utáni republikánusok, aztán hegy pártiak, vörösök (szocialisták), kékek (polgári republikánusok), liberálisok, tekintélyelvűek, s azok is republikánusnak nevezték magukat, akik támogatták a végrehajtó bizottságot, s azok is, akik meg akarták dönteni.⁵⁰ Ilyen megosztottsággal a köztársaság nem lehetett hosszú életű. A republikánus eszme azonban nem veszett el, s a tanulságokról, a hogan továbbról a császárság éve alatt volt idő gondolkodni.

Második császárság, 1852–1870

1852. január 4-én Bonaparte 10 évre kapott elnöki mandátumot, január 14-én hirdették ki az új alkotmányt, a november 7-i alkotmánymódosító szenátusi határozat helyreállította a császári méltóságot, ezt a november 21–22-én megtartott népszavazás megerősítette,⁵¹ majd a december 2-i dekrétum államtvénnyé nyilvánította a népszavazás eredményét, azaz a császárság visszaállítását.

A második császárság talán a legizgalmasabb, a legvitatottabb és a legellentmondásosabb rezsím az 1789 utáni rendszerváltások történetében. Izgalmas, mert egy politikai demokrácia torkollik államcsínybe, diktatúrába, ez utóbbi aztán fokozatosan liberalizálódik, s akkor omlik össze, amikor alkotmányosan is visszatér a liberális politikai berendezkedéshez. S vitatott, mert egy fél évszázados politikai fejlődést tör meg, törvényes rezsímet dönt meg, amelyet népszavazással legitimizál, és a népszavazás a császárság fontos eszköze marad. S bár Bonaparte kitűnően alkalmazta a propagandát, maga is nagyszerű újságíró volt, az utókor mégis negatív képet őrzött meg róla. Ez elsősorban két személynek, Victor Hugónak és Karl Marxnak köszönhető, akiknek az írásai, úgy tűnik, hatásosabbak voltak.⁵² S ellentmondásos a rezsím, mert a császár békét hirdetett, miközben három háborúnak is részese (krími, itáliai és mexikói). A valóság azonban árnyaltabb, mint az Hugo és különösen Marx, majd a marxisták által megrajzolt kép. Louis-Napóleon Bonaparte korának kitűnő politikusa volt, Európa egyik legjobb katonai szakértője, felismerte a szociális kérdés fontosságát, az ő rendszere alatt robbant be az ipari forradalom, ekkor épült ki a modern bankrendszer, s ekkor fejlesztették modern világvárossá Párizst.⁵³

50 Ponteil, F.: i. m. 299.

51 7 824 189 igen 253 145 nem ellenében, 1 700 000 tartózkodással és 63 326 érvénytelen szavazattal. Nyugat-Európa és Amerika, 1789–1918. Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Szerk. Urbán Aladár. I/1. Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 382–383.

52 Victor Hugo 1852-ben Londonban publikálta *Kis Napóleon* című politikai pamfletjét. Karl Marx munkája *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* címmel ugyancsak 1852-ben jelent meg.

53 1852-ben 3870 km vasút volt, 1870-re ez 17 000 km-re nőtt. A második császárság alatt jelentek meg a nagy áruházak, mint a Bon Marché, Printemps vagy a Samaritaine. 1852-ben alapították a Crédit Mobilier nevű bankot, amely tőkeerős, hosszú távú befektetésekre volt képes. *Démier, F.:* i. m. 59–60.

Az új alkotmány 24 óra alatt elkészült, mert az 1799-es volt az ötletadó. Az új dokumentum értelmében a francia nép Louis-Napoléon Bonapartéra ruházta a hatalmat, aki „...a miniszterek, az Államtanács, a Szenátus és a Törvényhozó Testület segítségével kormányoz”. Az alkotmány erős elnöki, illetve császári hatalmat hozott létre, mert ő a végrehajtó hatalom feje, a hadsereg és a tengeri erők parancsnoka, ő kezdeményezhet törvényeket, s a törvényhozó hatalmat együttesen gyakorolja a Törvényhozó Testülettel és a Szenátussal. Csak a francia népnek felelős, és „mindig joga van hozzá fordulnia”.⁵⁴ A miniszterek csak az államfőtől függenek.

Az 1814-ben megszületett parlamentarizmus gyakorlatilag megszűnt. Egyedül a Törvényhozó Testületet (261 tagú) választják általános választójoggal, hat évre, s ez a szervezet szavazza meg a törvényeket és a költségvetést. A képviselők nem a nemzetet, hanem választókerzetüket képviselik. Ebben a testületben a júliusi monarchia és a köztársaság parlamentjének számos tagja megtalálható, akik jogászok, földbirtokosok, s új vonás a gyárosok, a bankárok jelenléte. Az Államtanács feladata a törvényjavaslatok kidolgozása volt. A Szenátus vigyázott az alkotmányra. Az alkotmány elvetette a hatalmi ágak szétválasztását. A császárság személyi hatalom volt. A miniszterek a császári kormányzás eszközei, ügynökei voltak, s az államfőtől függtek. Nem volt kapcsolatuk a törvényhozással, s nem is voltak felelősek a parlamentnek. A császár hetente kétszer-háromszor hívta össze minisztereit, akiknek az volt a feladata, hogy informálják a császárt, s végrehajtsák utasításait. Befolyásuk ennek ellenére nem lebecsülendő, főleg az adminisztrációra. A miniszterek többsége orléanista, konzervatív volt, s kevésbé bonapartista. „Milyen kormány jutott is nekem? – tette fel a kérdést III. Napóleon. A császárné legitimista; Jérôme Napóleon republikánus; Morny orléanista; jómagam szocialista vagyok. Az egyetlen bonapartista Persigny [a belügyminiszter], ő meg bolond.”⁵⁵ A császár fő célja az volt, hogy politika-mentessé tegye a kormányt, a társadalmat, szilárd végrehajtó hatalmat hozzon létre, amely segíti a gazdasági, társadalmi modernizációt, s véget vet a forradalmi korszaknak a nép jogos kívánságainak teljesítésével.

Az említett intézmények ellenére a császár időnként úgy viselkedett, mint ha még mindig száműzetésben élne, s konspirálnia kellene. Ezt mutatja, hogy az 1860-as, Angliával kötött szabadkereskedelmi egyezményről a törvényhozás nem tudott. 1858-ban Plombières-ben miniszterei tudta nélkül ígért támogatást Piemontnak Ausztria ellen. Ami a rezsim támaszát illeti, nem volt bonapartista párt. A hatalom alapja a hadsereg volt. Az államapparátusban a legfontosabb személy a prefektus, aki a kormány hivatalos jelöltjét támogatta, míg riválisát akadályozta. Feladatai közé tartozott az ellenzék elnyomása, a sajtó felügyelete, ő nevezte ki, ő hívta vissza a polgármestereket, s ehhez a munkához rendelkezésére

54 Nyugat-Európa és Amerika i. m. 376–379.; <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1852.htm>, a hozzáférés ideje: 2012. február.

55 Berstein, S.–Milza, P.: i. m. 364.

állt a csendőrség, s eszköztárába tartozott az is, hogy anyagi támogatást nyújthattott iskolák, templomok, utak építéséhez.

Bonaparte az államcsíny után a prefektúrákban nem végzett nagy tisztogatást, s így a prefektusok a kontinuitást is képviselték. Erre a legjobb példa Haussmann báró esete, aki orléanistából lett bonapartista, több helyen volt prefektus, majd nevéhez fűződik Párizs átépítése az 1850–1860-as években. A rendszer támogatásában a propaganda is szerepet játszott: a császár volt Franciaország megmentője, a gondviselés embereként mutatták be, s mellszobra ott volt minden polgármesteri hivatalban.

Ellenzék nem igazán volt: a legitimisták megosztottak voltak, a republikánusok száműzetésben vagy börtönben, s a sajtó szigorú ellenőrzés alatt állt. A szerkesztőségeket öncenzúrára kényszerítették, s a harmadik figyelmeztetés után a lapot betiltották. Szabad mozgása a katolikus egyháznak volt, amely a szocializmustól való félelmében csatlakozott a bonapartizmushoz. Bizonyos ellenzékiesség a szalonokban maradt meg, apró dolgok finom kritizálására korlátozódott, esetleg humoros szójátékok jelezték a bírálatot: például a második császárság, a Second empire szó így jelent meg: le Second en pire, a kiejtés ugyanaz maradt, de a jelentés változott: „a második még rosszabb” (mármint a második császárság).

A rezsím tekintélyelvűsége, az állam mindenhatósága, diktatórikus vonásai ellenére III. Napóleon demokrata volt. Ez elsőre furcsának tűnhet, de fiatalkori munkájában – *Rêveries politiques* (Politikai álmok, 1832) – így ír: „Meggyőződésem, hogy Franciaország csak akkor nyugszik meg, amikor erős kormánya lesz, s ez csak a demokráciára épülhet.”⁵⁶ Majd hozzáteszi: „A kormány akkor stabil, amikor az egész népre támaszkodik.”⁵⁷ A második császárság megfelel ennek a feltételnek, mivel a népszavazások adják legitimitását. Ebből születik meg a demokratikus császárság elnevezés, amely egy emberben, III. Napóleonban testesül meg.⁵⁸ S ez a változat megfelel a demokrácia szubsztantív felfogásának, amely közérdek szerint való kormányzást jelent, s a közjót ez esetben III. Napóleon ismeri fel, aki képes felülemelkedni mindenféle részérdeken. Igaz, a demokráciának ez a felfogása már átvezet a diktatúrába.⁵⁹

A császár egy közéletű politika megvalósítására törekedett, hogy minden társadalmi réteget kielégítsen. Ez azonban a francia politikai élet és a társadalom tagoltsága, sokrétűsége miatt lehetetlen volt. A rezsím tekintélye ennek ellenére az elején nőtt. A vidéki lakosság, a munkások támogatták, mert a császár érzékeny volt a szegénység, a szociális kérdések iránt. A francia liberalizmus egyik jeles alakja, Lucien-Anatole Prévost-Paradol ezért császári vidékuralomnak nevezte

56 Idézi: *Démier, F.*: i. m. 251.

57 Uo. 252.

58 *Démier, F.*: i. m. 243–252.; *Berstein, S.–Milza, P.*: i. m. 363–366.; *Ponteil, F.*: i. m. 355.; *Bodineau, P.–Verpeaux, M.*: i. m. 70–74.; *Agulhon, M.*: i. m. 230–234.; *Caron, J.–C.–Vernus, M.*: i. m. 201–202. *Marx, K.*: i. m. 167.

59 *Körösényi András*: Kormányzati rendszerek. In: *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. Szerk. Gyurgyák János. Osiris, Bp., 1996. 22.

a rendszert. Ahogy azonban a forradalmi veszély enyhült, a hívek száma is csökkent, s a polgárok nagyobb beleszólást akartak a politikába.

1860 után a császár valóban nyitott a parlamentarizmus felé. 1860. november 24-én a Törvényhozó Testület jogot kapott a trónbeszéd megvitatására és ellenőrizhette a költségvetést. A tárca nélküli miniszterek a kormánypolitikát védtek a törvényhozás előtt, s a vitákat közölték az újságok. Az 1860-as évek elejétől nőtt az ellenzéki jelöltek száma. Az 1863-as választásokon 32 képviselőjük került be a Törvényhozó Testületbe (17 republikánus és 15 királypárti), 1869-ben pedig 74 volt az ellenzékiek száma (25 republikánus, 49 liberális). 1867-ben a Törvényhozó Testület interpellációs jogot kapott. A következő évben megszűnt a sajtónál az előzetes felhatalmazás és a figyelmeztetések rendszere, s engedélyezték a gyülekezéseket is. 1869-ben a Törvényhozó Testület is kezdeményezhetett törvényeket.

A liberalizálásban szerepet játszott a tömegbázis csökkenése. A piemontiaknak adott katonai támogatás miatt 1859-ben a katolikusok körében gyengült a császár támogatottsága, az 1860-as angol–francia szabadkereskedelmi egyezmény miatt pedig a gyárosok körében. A liberalizációs politika új rétegeket igyekezett megnyerni. 1862-ben nyitott a munkások felé: munkásdelegációt küldött Londonba a Nemzetközi Kiállításra. 1864. május 25-én biztosították a sztrájkhoz való jogot.

A nagy fordulat 1870. április 20-án következett be, amikor bevezették a liberális császárságot, a parlament ellenőrzését a miniszterek és a költségvetés felett. A szenátus elvesztette alkotmány-ellenőrző hatalmát és gyakorlatilag a felsőház szerepét töltötte be, s a két ház együtt törvényjavaslatokat nyújthatott be. A császárság szinte parlamenti rendszerre vált, a császár hatalma azonban erős maradt, mert egyedül a francia népnek felelős, és élhetett a népszavazás intézményével. Erre 1870. május 8-án került sor, s ez elsöprő győzelmet hozott 7 350 142 igennel 1 538 825 nem és 112 975 tartózkodás ellenében. S bár azt a kérdést tették fel: helyeslik-e az 1860 óta bevezetett liberális reformokat, a népszavazás a rendszerről döntött. Még Léon Gambettának, a republikánusok egyik vezérének is el kellett ismernie: „a császárság erősebb, mint valaha”. Ennek ellenére néhány hónap múlva, szeptember 2-án a második császárság Sedánnál összeomlott. Bukását a francia–porosz háború idézte elő.⁶⁰

Nem tudjuk, hogy a Berlinnel vívott háború nélkül mi lett volna III. Napóleon rendszerével, mert nem maradt kifutási ideje a liberális császárságnak. Csak azt tudjuk, hogy a császár mindig időben és rugalmasan váltott, s rendszere maga is kísérletezés volt: a gazdaság érdekében lehet-e depolitizálni egy átpolitizált nemzetet, s hogyan és mikor lehet visszaengedni a politikába. III. Napóleon a külpolitikában azonban elszámította magát. Igaz, betegsége miatt 1870-ben már nem volt olyan határozott, mint korábban, s a háború ügyeinek intézése is kicsú-

60 Price, R.: i. m. 184.; Démier, F.: i. m. 278–284.; Caron, J.-C.–Vernus, M.: i. m. 212–214.; Berstein, S.–Milza, P.: i. m. 368–371.; Bodineau, P.–Verpeaux, M.: i. m. 74–78.; <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1870.htm>, a hozzáférés ideje: 2012. február.

szott a kezéből. Az összeomlás azt is jelentette, hogy a monarchia minden kipróbált változata kudarccal végződött. A jövő kérdése azonban változatlanul az volt: monarchia vagy köztársaság?

Harmadik Köztársaság, 1870–1940

A francia rendszerváltások történetében a Harmadik Köztársaság a leghosszabb ideig tartó rezsim, jóllehet kezdő- és végpontja vitára ad okot. A kezdetet 1870. szeptember 4-re teszik, amikor a sedáni összeomlást követően megalakult a Nemzeti Védelem kormánya. Van, aki az indulást az 1875-ös alkotmánytól számítja. Hasonló a helyzet a köztársaság végével. Charles de Gaulle szerint ugyanis a köztársaság soha nem szűnt meg, hivatkozva a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság Algírban, 1944. augusztus 9-én kiadott rendeletére, amely semmisnek és be nem következettnek nyilvánította Philippe Pétain rendszerét. Akkor mikor ért véget a Harmadik Köztársaság?

A Bodineau–Verpeaux szerzőpáros szerint politikailag 1940 júliusában hunyt el, de halotti bizonyítványát 1945-ben írták alá. 1940. július 10-én a nemzetgyűlés nagy többséggel teljhatalmat szavazott Pétain marsallnak, megbízva őt egy új alkotmány kihirdetésével. Másnap a parlamentet meghatározatlan időre szabadságolták. Az 1875-ös alkotmányt azonban nem helyezték hatályon kívül. Ráadásul ez az alkotmány a revízióra is lehetőséget adott, így az 1940-es határozat ennek is tekinthető. A Vichy-korszakban nem született alkotmány, jóllehet Pétain készített egy tervezetet, melyet 1944. január 30-án alá is írt, de nem lépett életbe. Jogi értelemben ezért a Harmadik Köztársaság az 1945. október 21-i referendummal ért véget, mert a választók 96%-a úgy döntött, hogy az új nemzetgyűlés alkotmányozó legyen, így az 1875-ös alkotmányt elvetették, a Negyedik Köztársaságét pedig 1946 októberében elfogadták, és december 24-én lépett életbe.⁶¹ Most nézzük meg a Harmadik Köztársaság születését, főbb jellemzőit!

Az 1870-es évek elején a helyzet 1848-ra hasonlított: az egyik oldalon a monarchisták, a másikon a republikánusok készültek rendszerváltásra, s mindkét oldalon több irányzat volt. A belpolitikára azonban rányomta a bélyegét a vesztes háború, s a Nemzeti Védelem kormánya nem rendelkezett legitimitással. Bismarck ezért a fegyverszünet aláírásakor (1871. január 28.) három hetet adott az ideiglenes kormánynak, hogy megszervezze a választásokat, s létrejöjjön egy törvényes hatalom, amellyel megköthető a béke.

A választásokra 1871. február 8-án került sor, s az új nemzetgyűlés Bordeaux-ban ült össze. A választás arról is szólt, hogy Franciaország a békét akarja-e

61 Bodineau, P.–Verpeaux, M.: i. m. 102–105., 107–108. *Gazdag Ferenc*: Franciaország története, 1945–1995. Zrínyi, Bp., 1996. 10–11., 23., 26.; *Jacques Chastenet*: Le Drame final 1938–1940 (Histoire de la Troisième République). Hachette, H. n., 1963. 314.; *Jean-François Sirinelli*: (sous la direction de et en collaboration avec Robert Vandebussche, Jean Vavasseur-Desperriers): La France de 1914 à nos jours. Quadrige/PUF, Paris, 2004. 181–182., 223., 243.; *Robert O. Paxton*: La France de Vichy 1940–1944. Seuil, Paris, 1997. 385.; *Jacques Néré*: La Troisième République 1914–1940. A. Colin, Paris, 1967. 180–181.

Berlinnel vagy a háború folytatását. A franciák békét akartak, s ez tükröződött a nemzetgyűlés összetételében: kétharmadát – több mint 400 képviselő – a békét akaró monarchisták alkották. A republikánusok alig 150 képviselővel rendelkeztek, s ebből a harcot végsőkéig folytatni akaró radikálisok száma mintegy 40 volt.

A monarchisták két jelöltje változatlanul Chambord grófja és Párizs grófja volt. Az előbbiből hiányzott a kompromisszumkészség, mert a Bourbonok fehér zászlaját s vele az isteni eredetű monarchiát akarta visszahozni, míg Párizs grófja egy orléanista monarchiát képviselt. Az orléanisták azonban nem támogatták Chambord elképzeléseit, s még Mac-Mahon, III. Napóleon tábornoka is azt mondta, hogy a chassepot-k (a puska neve) maguktól indulnak rohamra, ha meglátják a fehér zászlót. Párizs grófja mégis visszalépett a gyermektelen Chambord javára, hogy kivárja a halálát, s aztán vegye át a hatalmat. Közben a republikánusok is dolgoztak, s 1848 tapasztalata alapján igyekeztek elfogadtatni: a köztársaság nem azonos a zűrzavarral. S mivel az évtized közepén az erőviszonyok a küzdelmet még nem döntötték el, a harcoló felek megegyeztek abban, hogy olyan alkotmányt fogadnak el, amely bár bevezeti a köztársaságot, de akár monarchiává is átalakítható a rendszer.

A végrehajtó hatalom élére 1871. február 17-én Thiers-t, a történészt nevezték ki. Egy orléanistát bíztak meg, aki a február 19-i bordeaux-i paktumban azt hangsúlyozta, hogy Franciaország felemeléséért kell dolgozni.⁶² A részvlasztások eredményei alapján azonban úgy ítélte meg, a franciák a rendet inkább a köztársaságban látják. Ebbe a republikánusok is besegítettek, akik a vidéket járva azzal ijesztgettek, hogy a monarchia esetleges visszatérte a feudális jogok visszaállítását is jelenti. 1872 novemberében Thiers azt hangsúlyozta, hogy a köztársaság már létezik, s aki mást akar, az a forradalmat kockáztatja. Thiers egyébként az 1871. augusztus 31-i törvénynek köszönhetően megkapta a köztársaság elnöke címet. A köztársaság melletti kiállását azonban a monarchisták árulásnak tartották, ezért az 1873. március 13-i törvény csökkentette Thiers politikai befolyását, megtiltva neki a nemzetgyűlés vitáiban való részvételt, s csak miniszterein keresztül kommunikálhatott a törvényhozással. Az 1873. április végi részvlasztáson Párizsban azonban nem Thiers jelöltje győzött, hanem egy radikális képviselő, ezért a monarchista ellenzék a radikalizmus szálláscsinálójának nevezte őt, s elszigetelte a nemzetgyűlésben. Ezt követően Thiers, bár a törvény értelmében elnök maradhatott volna, 1873. május 24-én lemondott, bízva abban, hogy úgyszólván visszahívják. Nem ez történt, hanem a harc felerősödött a monarchisták és a republikánusok között.

A jobboldal unióját az orléanista Broglie hercege szervezte meg, s Thiers helyére III. Napóleon egykori tábornokát, Mac-Mahont választották, aki bár monarchista volt, a politikához nem sokat értett. A jobboldal Albert de Broglie vezetésével lendült támadásba, aki a morális rend kormányát alakította meg. Csökkentették a sajtószabadságot, figyeltették a republikánus helyeket, például

62 Nyugat-Európa és Amerika, 1789–1918. Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Szerk. Urbán Aladár. I/2. Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 514–516.

a csapszékeket, a hivatalokból elküldték a gyanús köztársasági funkcionáriusokat. Erősödött a Szűz Mária-kultusz, divatba jöttek a zarándoklatok (Chartres, Lourdes stb.), s a Sacré-Coeur építése a Montmartre-on szintén az egyház előretörését jelezte. Az 1873. november 20-i törvény megteremtve a szeptennátust, szintén a jobboldalt erősítette, mert Mac-Mahon hét évre kapta meg a végrehajtó hatalmat.

1874 májusában azonban Broglie kormányát a legitimisták megbuktatták. Közben a monarchisták és a mérsékelt köztársaságok közeledtek egymáshoz és egy monarchista alkotmányt akartak elfogadtatni. A bonapartista előretörés veszélye miatt azonban úgy vélték, egy konzervatív köztársaság alkalmasabb a császársághoz vagy a királysághoz való visszatéréshez. Ez a belpolitikai helyzet tette lehetővé a republikánus alkotmány elfogadását. Először 1875. január 30-án Henri Wallon képviselő javaslatára egy szavazat többséggel (353:352) elfogadtak egy törvénymódosítást, amely szerint a köztársasági elnököt a szenátus és a képviselőház együtt választja meg. A szenátust megszervező első alkotmányos törvényt 1875. február 24-én fogadták el. A február 25-i törvény a közhatalom szervezetéről szól, a július 16-i pedig az elnök és a törvényhozás viszonyát szabályozta.⁶³

Az alkotmány kétkamarás parlamentet hozott létre, s ez a monarchisták miatt volt fontos, mert szerintük a szenátus korlátozza az általános választójog vadhajtásait. De fontos volt a republikánusoknak is, mert a szenátus nem a pairek házának volt a folytatása, hanem a vidéket képviselte. Gambetta szerint ez volt a francia települések nagy tanácsa, garancia arra, hogy a köztársaságtól nem kell félni. A szenátusnak 300 tagja volt, ebből 225 szenátort a megyék és a gyarmatok választottak meg kilenc évre. A nemzetgyűlés 75-öt választott, s ők elmozdíthatatlanok voltak (1884-ben az elmozdíthatatlan kategória megszűnik). A képviselőház általános választójoggal választották meg.⁶⁴ Az alkotmány erős köztársasági elnököt teremtett: hét évre szóló a megbízatása széles jogkörrel. A két házzal együtt törvényeket kezdeményezhetett, egy hónapra elnapolhatta a két ház ülését, s ő rendelkezett a fegyveres erővel. Voltak azonban korlátozások: minden tettét egy miniszter ellenjegyezte, hadat csak a két ház hozzájárulásával üzenhetett, s nem népszavazással választották meg, mint 1848-ban, hanem a két ház együttesen.

Az előbbieket ellenére a Harmadik Köztársaságot nem az elnök, hanem a parlament túlsúlya jellemezte. Ennek magyarázatát az 1877. májusi politikai krízisben kell keresnünk. Ezt megelőzően, az 1876-os választások köztársasági többséget hoztak a képviselőházban (360:160 arányban). A következő év májusában konfliktus keletkezett a katolikus egyház befolyása miatt a republikánus miniszter-

63 *Pierre Miquel*: La IIIe République. Hommes et pouvoirs. Bordas, Paris, 1971. 20–30.,; *Démier, F.*: i. m. 300–310.; *Bodineau, P.–Verpeaux, M.*: i. m. 82–86.; <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1871r.htm#31/8/71>, a hozzáférés ideje: 2012. február; *Néré, J.*: Précis d'histoire i. m. 281–282.; *Berstein, S.–Milza, P.*: i. m. 388–391.

64 Választójogot kapott minden 21. életévét betöltött férfi, a választhatóság korhatára 25 év volt. A képviselőket négy évre választották. A képviselőház létszáma országgyűlési ciklusonként változott, s 520 és 630 között mozgott. http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/collection/8.asp#P31_4625, a hozzáférés ideje: 2012. február.

elnök, Jules Simon és a monarchista köztársasági elnök között. Simon emiatt lemondott, s Mac-Mahon ismét a monarchista Broglie herceget bízta meg kormányalakítással. A képviselőház azonban nem szavazott bizalmat neki. Emiatt Mac-Mahon feloszlatta a parlamentet. A konfliktus tétje az volt, hogy a köztársaság elnöki vagy parlamenti lesz. A választásokon azonban ismét a republikánusok győztek. 1878-ban a köztársaságiak vidéken is nyertek, 1879-ben pedig a szenátusban is többséget szereztek. Ezért 1879. január 30-án Mac-Mahon lemondott, s helyét a republikánus Jules Grévy foglalta el. Az új elnök hivatalba lépésekor kijelentette: soha többé nem lép konfliktusba a nemzet akaratát kifejező alkotmányos intézményekkel. Így 1879 után a köztársasági elnök átengedte a politikai szerepet a parlamentnek. Ezzel az alkotmány teremtette egyensúly felborult, s ez a gyakori kormányváltásokban jelentkezett – 1871 és 1940 között 104 kormány váltotta egymást –, ennek ellenére a köztársaság véglegesen győzött. Az 1880-as években pedig meghozták azokat a törvényeket, amelyek megerősítették a köztársaságot.

Az 1879. január 21-i alkotmányrevízió ismét Párizst tette meg a köztársaság fővárosának, s a közhatalmi intézmények Versailles-ból ideköltöztek. Még ebben az évben a Marseillaise lett a nemzet himnusza, 1880. június 8-án pedig július 14-ét tették meg nemzeti ünneppé. Az 1884. augusztus 14-ei alkotmányrevízió kimondta, hogy a korábbi uralkodócsaládok tagjai nem választhatók meg köztársasági elnöknek. A rendszer biztosította a szabadságjogokat is. 1881-ben megszüntették a sajtó korlátozásait, 1884-től a szakmai szervezetek legálisan működhetnek, s a városi tanácsok választották meg a polgármestert, kivéve Párizsban, mert a vidék változatlanul tartott tőle, ezért a Szajna megyei prefektus irányítása alatt maradt. 1881–1882-ben a 6–13 év közötti korosztály számára bevezették a kötelező, ingyenes, polgári oktatást. A köztársaság nagy gondot fordított az oktatásra, mert az 1870-es háború igazi győztesének a porosz tanítót tartották, ezért az iskola hazafias ügy lett. Egyben polgári is, mert itt kellett megszerezni a polgári társadalomhoz szükséges ismereteket. És világi, ezért laicizálták az oktatási programokat, s paptanárok nem taníthattak a közoktatásban, de az egyháznak maradtak iskolái. A köztársaságot erősítették azzal is, hogy utcanevet változtattak meg, s a köztársaság hőseiről nevezték el őket.

1885 és a század vége között a köztársaság megerősödött. A republikánusok azonban nem voltak egységesek. Az úgynevezett opportunisták vagy mérsékeltek az 1848-as nemzedékből kerültek ki, s 1848 tanulságának tartották, hogy Franciaország falusi, s ezt figyelembe kell venni. A radikálisok a nagy francia forradalom örökségét akarták folytatni, s ez már az alkotmánynál konfliktust okozott, mivel az alkotmány szerintük monarchista és angol import, amelyet orléanista módon alkalmaztak a francia viszonyokra. A teljhatalmú, de a választók által ellenőrzött konvent hagyományait akarták feléleszteni, ezért a szenátust és a köztársasági elnök intézményét el akarták törölni. Ezek a nézeteltérések azonban nem gyengítették a rezsimet, melynek erejét jól mutatja, hogy több belpolitikai válságot is túlélte. Nem rendítette meg a revánsot és az erősebb végrehajtó hatalmat akaró boulangériszmus az 1880-as évek második felében. Túlélte a Panama-

botrányt, az országot megosztó, s a polgárháború szélére sodró Dreyfus-ügyet. S nemcsak túlélte, mindebből megerősödve került ki.⁶⁵

A Dreyfus-ügy mutatta meg a rendszer erejét, mert már léteztek azok a fórumok, amelyek segítségével egy ártatlanul meghurcolt ember visszakapta szabadságát, megvédhette igazát. Úgy tűnt, nemhiába kísérleteztek, s hoztak nem kevés áldozatot az eltelt évszázad során, mert létrehozták a demokráciát – ezzel az angolokat is megelőzték –, azt a politikai rendszert, ahol egyén, civil és politikai társulás, párt, mozgalom megtalálhatta kifutását. Ahol bukhattak politikusok, akár a kormány vagy a köztársasági elnök, a rendszer maradt. Ahol nem lehetett semmit eltussolni, semmi sem maradt következmény nélkül. S a franciák arra is rájöttek, hogy a demokrácia mindennapi harcot jelent, s politikailag nem szabad elkényelmesedni. A Harmadik Köztársaságot az I. világháború sem rendítette meg, s csak az 1940-es összeomlás miatt került a klinikai halál állapotába. Igaz, innen már nem lehetett visszahozni, ezért Franciaország folytatta a kísérletezést.

ISTVÁN MAJOROS

POLITICAL CHANGES IN FRANCE OF 19TH CENTURY

France was a political experimental bench in the 19th and the 20th centuries, because the French tried to create a stable political regime that would be able to avoid the political and social catastrophes, the revolutions. The first series of the attempts between 1789 and 1815 were unsuccessful with the collapse of the Napoleonic empire at the battle of Waterloo. The second series started in 1814 and ended in 1848 with the Second Republic. But this study presents only the political changes in the 19th century examining five political regimes in France: the Bourbon Restoration, the July Monarchy, the Second Republic, the Second Empire of Napoleon III and the Third French Republic. The study presents the main characteristics of these regimes and tries to find the causes of the regime changes in the 19th century. And it tries to explain the fact why the Third French Republic could become so stable as political system and the longest one in the history of the French regimes in the 19th and 20th centuries.

65 *Démier, F.*: i. m. 329–331.; *Caron, J.-C.–Vernus, M.*: i. m. 327., 336–343.